MILLIY MUSIQA O‘QITISH TIZIMINING TARIXIY SHAKILLANISHI

Primqulova Shaxrizoda

Annotatsiya

Ushbu maqola milliy musiqa o‘qitish tizimining tarixiy shakillanish jarayonlarini chuqur tahlil qilishga bag‘ishlangan bo‘lib, uning madaniy merosdagi o‘rnini yoritadi. Tadqiqotda tizimning qadimiy ildizlaridan to hozirgi zamon pedagogik yondashuvlarigacha bo‘lgan evolyutsiyasi, turli davrlardagi ijtimoiy-siyosiy va madaniy omillarning ta’siri ko‘rib chiqiladi. Unda milliy musiqa ta’limining rivojlanish bosqichlari, jumladan, an’anaviy ustoz-shogird maktablari, sovet davri ta’lim muassasalari va mustaqillik yillaridagi islohotlar izchil o‘rganiladi. Maqola milliy musiqa ta’limining kelajakdagi strategiyalarini belgilashda tarixiy tajribaning ahamiyatini ko‘rsatib beradi.

Kalit so‘zlar: Milliy musiqa, Musiqa ta’limi, Tarixiy shakillanish, Pedagogika, An’anaviy musiqa, Ustoz-shogird, Madaniy meros

Kirish

Musiqa, insoniyatning eng qadimiy va universal san'at turlaridan biri bo'lib, inson his-tuyg'ulari, fikrlari va tasavvurlarini musiqiy tovushlar orqali ifodalash vositasidir [4]. Qadim zamonlardan buyon, jumladan, Yunon faylasuflari Pifagor, Platon va Arastu, shuningdek, Sharq mutafakkirlari Forobiy va Ibn Sino asarlarida musiqa inson ruhiyati va jismoniy salomatligiga ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi, estetik didni shakllantiruvchi va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantiruvchi qudratli vosita sifatida e'tirof etilgan [1, 4]. O'zbek milliy musiqa merosi ham chuqur ildizlarga ega bo'lib, miloddan avvalgi III-I asrlarga oid Afrosiyobdan topilgan surnay haykalchasi va II-IV asrlarga oid Ayritosh hamda To'proq qal'adan topilgan arfa tasvirlari uning qadimiy tarixidan dalolat beradi [1]. Al-Farobiy o'zining "Kitob ul-musiqiy al-Kabr" asarida musiqani

amaliy va nazariy jihatdan o'rganib, uni insonning intellektual va axloqiy kamolotiga xizmat qiluvchi ijod mahsuli deb ta'riflagan. Ibn Sino esa "Kitob ash-shifo" asarida musiqaning ilmiy va ta'limiy rolini, estetik didni shakllantirishdagi ahamiyatini alohida ta'kidlagan [1].

Milliy musiqa ta'limi tizimi ana shu boy merosni avlodlarga yetkazish, uni saqlash, rivojlantirish va zamonaviy talablar asosida qayta baholashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi [1]. Musiqa pedagogikasi sohasida samarali ta'lim jarayoniga erishish uchun ilmiy tadqiqot metodlarini to'g'ri tanlash va qo'llash muhimdir [5]. Ushbu maqola O'zbekistonda milliy musiqa o'qitish tizimining tarixiy shakllanishini, uning ilk ildizlaridan to mustaqillik davrigacha bo'lgan evolyutsiyasini chuqur tahlil qilishni maqsad qilgan. Tadqiqot doirasida an'anaviy musiqa ta'limi shakllari, Chor Rossiyasi va Sovet davrida institutsionalizatsiya jarayonlari, shuningdek, mustaqillik yillarida milliy qadriyatlarga qaytish va islohotlar jarayonlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, musiqa pedagogikasi metodlari va o'quv dasturlarining tarixiy rivojlanishi hamda malakali musiqa pedagoglarini tayyorlashdagi muammolar va yechimlar ham o'rganiladi [6]. Tadqiqot natijalari milliy musiqa ta'limi tizimining bugungi holatini tushunish va kelajakdagi istiqbollarini belgilash uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Asosiy qism

Milliy musiqa o‘qitish tizimining tarixiy shakllanishi uzoq va murakkab evolyutsion jarayonni o‘z ichiga oladi, bu jarayon Islomgacha bo‘lgan davrdan to bugungi kungacha bo‘lgan madaniy, ijtimoiy va siyosiy o‘zgarishlar bilan chambarchas bog‘liqdir. An’anaviy musiqa ta’limining ildizlari O‘zbekiston hududida miloddan avvalgi davrlarga borib taqaladi, buni Afrosiyobdan topilgan surnay haykalchasi (miloddan avvalgi III-I asrlar) va Ayritosh hamda To‘proq qal’adan topilgan arfa tasvirlari (II-IV asrlar) kabi arxeologik topilmalar tasdiqlaydi [1]. Bu davrlarda musiqa asosan og‘zaki an’analar, ustoz-shogird tizimi orqali avloddan avlodga o‘tib kelgan. Musiqa ijrochiligi va ta’limi ko‘pincha diniy marosimlar, saroy

tantanalari va xalq bayramlari bilan bog‘liq bo‘lib, uning nazariy asoslari amaliyot bilan birga rivojlangan. Musiqaning inson ruhiyati va jismoniy salomatligiga ta’siri, estetik didni shakllantirishdagi ahamiyati qadimiy Yunon faylasuflari Pifagor, Platon va Arastu asarlarida ham e’tirof etilgan [4].

Islom davrida, xususan, VIII-XII asrlarda Sharq Uyg‘onish davri deb nomlanuvchi davrda musiqa san’ati va ta’limi yangi bosqichga ko‘tarildi. Bu davrda buyuk mutafakkirlar Al-Farobiy, Ibn Sino kabi olimlar musiqani nafaqat amaliy san’at, balki chuqur nazariy va ilmiy fan sifatida ham o‘rgandilar. Al-Farobiy o‘zining "Kitob ul-musiqiy al-Kabr" asarida musiqaning nazariy va amaliy jihatlarini tizimlashtirib, uni insonning intellektual va axloqiy kamolotiga xizmat qiluvchi ijod mahsuli deb ta’riflagan [1]. Ibn Sino esa "Kitob ash-shifo" asarida musiqaning ilmiy va ta’limiy rolini, estetik didni shakllantirishdagi ahamiyatini alohida ta’kidlagan [1]. Bu davrda musiqa ta’limi asosan madrasalar, xonaqohlar va saroy muhitida amalga oshirilgan bo‘lib, ustoz-shogird an’anasi o‘zining eng yuqori cho‘qqisiga chiqqan. Musiqiy bilimlar, ijro mahorati va nazariy tushunchalar og‘zaki ravishda, ba’zan esa yozma risolalar orqali uzatilgan. Alisher Navoiy ham musiqaning inson kamolotida tutgan o‘rnini yuqori baholagan [1]. Bu davr musiqa ta’limi tizimining shakllanishida fundamental asos bo‘lib xizmat qildi, unda musiqaning nafaqat ko‘ngilochar, balki tarbiyaviy va ma’rifiy funksiyalari ham ustuvor ahamiyat kasb etdi.

Chor Rossiyasi va Sovet davrida O‘zbekistonda musiqa ta’limi tizimi tubdan o‘zgarishlarga uchradi. Bu davr musiqa ta’limining institutsionalizatsiyasi va Yevropa tipidagi ta’lim muassasalarining joriy etilishi bilan xarakterlanadi. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkiston o‘lkasida rus musiqa maktablari va to‘garaklari paydo bo‘la boshladi, bu esa an’anaviy musiqa ta’limi bilan birga yangi, yozma notaga asoslangan ta’lim uslublarining kirib kelishiga zamin yaratdi. Sovet hokimiyati davrida musiqa ta’limi tizimi markazlashgan va tizimli tus oldi. Maktablarda musiqa darslari joriy etildi, bolalar musiqa maktablari, musiqa kollejlari va konservatoriyalar tashkil etildi.

Bu jarayon O‘zbekistonda jamoat ta’lim muassasalarining umumiy rivojlanishi kontekstida kechdi [3]. Toshkent davlat konservatoriyasi kabi oliy musiqa ta’lim muassasalarining tashkil etilishi professional musiqachilar va musiqa pedagoglarini tayyorlashda muhim rol o‘ynadi.

Sovet davri musiqa ta’limi dasturlari asosan Yevropa klassik musiqasiga yo‘naltirilgan bo‘lsa-da, milliy musiqa merosini o‘rganish va rivojlantirishga ham e’tibor qaratildi. Milliy cholg‘u asboblari sinflari ochildi, maqom va xalq musiqasi janrlari ilmiy asosda o‘rganila boshlandi. Biroq, bu jarayon ko‘pincha sovet mafkurasi ta’siri ostida kechdi, bu esa milliy musiqaning ba’zi jihatlarini standartlashtirishga yoki o‘zgartirishga urinishlarga olib keldi. Shunga qaramay, bu davrda ko‘plab iste’dodli milliy musiqachilar va kompozitorlar yetishib chiqdi, ular milliy musiqa an’analarini zamonaviy kompozitsiya uslublari bilan uyg‘unlashtirishga muvaffaq bo‘ldilar. Musiqa pedagogikasi metodlari ham Yevropa tajribasi asosida rivojlandi, solfedjio, musiqa nazariyasi, garmoniya kabi fanlar o‘quv dasturlarining ajralmas qismiga aylandi. Bu davr musiqa ta’limining institutsional asoslarini mustahkamladi va professional musiqa kadrlarini tayyorlash tizimini yaratdi.

O‘zbekiston mustaqillikka erishgach, milliy musiqa ta’limi tizimida tub islohotlar boshlandi. Bu davr milliy qadriyatlarga qaytish, o‘zbek xalqining boy musiqa merosini tiklash, saqlash va rivojlantirishga qaratilgan siyosat bilan ajralib turadi. Mustaqillik yillarida musiqa ta’limi dasturlari milliy musiqa an’analarini, xususan, maqom, baxshichilik va katta ashula kabi noyob janrlarni chuqur o‘rganishga yo‘naltirildi. Bu jarayon milliy musiqa ta’limining o‘ziga xosligini ta’minlash va uni jahon musiqa madaniyati kontekstida munosib o‘rin egallashiga xizmat qildi.

2020-yilda tashkil etilgan Yunus Rajabiy nomidagi O‘zbekiston Milliy musiqa san’ati instituti bu islohotlarning eng muhim natijalaridan biridir [2]. Ushbu institut maqom ijrochiligi, baxshichilik va katta ashula yo‘nalishlarida mutaxassislar tayyorlash, shuningdek, malakali ilmiy-pedagogik kadrlar yetishtirishni o‘z oldiga

asosiy vazifa qilib qo‘ygan [2]. Institut O‘zbekiston davlat konservatoriyasining "O‘zbek maqom san’ati fakulteti" va O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat institutining tegishli dasturlarini birlashtirish orqali tashkil etilgan bo‘lib, bu milliy musiqa ta’limining oliy darajadagi rivojlanishiga yangi turtki berdi [2]. Institut tarkibida "O‘zbek milliy musiqa san’ati" va "Kasbiy ta’lim" fakultetlari mavjud bo‘lib, ular turli ixtisoslashgan kafedralarni o‘z ichiga oladi [2]. Mustaqillik davri islohotlari natijasida musiqa ta’limi tizimida milliy cholg‘u asboblarida ijrochilik, an’anaviy xonandalik va bastakorlik san’atini o‘qitishga alohida e’tibor qaratildi. Shu bilan birga, zamonaviy musiqa texnologiyalari va jahon musiqa madaniyatining yutuqlarini o‘zlashtirish ham muhim yo‘nalishlardan biri bo‘lib qolmoqda. Biroq, bu davrda ham muammolar mavjud bo‘lib, masalan, 2022-yilda institut O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalarining umumiy reytingida eng past ko‘rsatkichga ega bo‘lganlar qatorida qayd etilgani, ta’lim sifatini oshirish bo‘yicha hali qilinishi kerak bo‘lgan ishlar ko‘pligidan dalolat beradi [2].

Musiqa pedagogikasi metodlari va o‘quv dasturlarining tarixiy evolyutsiyasi musiqa ta’limi tizimining umumiy rivojlanishi bilan uzviy bog‘liqdir. Qadimiy davrlarda musiqa ta’limi asosan og‘zaki an’analar va ustoz-shogird munosabatlari orqali amalga oshirilgan. Bu metodda shogird ustozning ijrosini bevosita kuzatish, takrorlash va eshitish orqali mahoratni egallagan. Islom davrida nazariy bilimlar yozma manbalar orqali ham uzatilgan bo‘lsa-da, amaliy ijrochilikda og‘zaki an’ana ustuvor bo‘lib qolgan. Chor Rossiyasi va Sovet davrida esa Yevropa musiqa pedagogikasi metodlari, xususan, nota yozuvi, solfedjio, musiqa nazariyasi, garmoniya va polifoniya kabi fanlar o‘quv dasturlariga kiritildi. Bu metodlar musiqiy bilimlarni tizimli va ilmiy asosda o‘zlashtirishga imkon berdi.

Bugungi kunda musiqa pedagogikasida samarali ta’lim jarayoniga erishish uchun ilmiy tadqiqot metodlarini to‘g‘ri tanlash va qo‘llash muhim ahamiyat kasb etadi [5]. Musiqa pedagogikasi sohasidagi tadqiqotlarda eksperimental dizaynlar,

tizimli kuzatuv, intervyu usullari, baholash va test sinovlari, ilmiy tahlil hamda amaliy tadqiqot yondashuvlari kabi asosiy metodlar qo‘llaniladi [5]. Bu metodlar musiqa o‘qituvchilari va mutaxassislari uchun ta’lim sifatini oshirishda katta foyda keltirishi mumkin. Musiqa ta’limi metodologiyasida pedagogik bilimlarning shakllanishi o‘qituvchining mustahkam pedagogik shaxsiyatini rivojlantirish bilan bog‘liq muhim masalalarni o‘z ichiga oladi [6]. Samarali pedagogik faoliyat uchun zarur bo‘lgan bilimlar, ixtisoslashgan ko‘nikmalar va amaliy qobiliyatlarni egallashda duch kelinadigan muammolar doimiy tadqiqot obyekti bo‘lib qolmoqda [6]. Mustaqillik davrida o‘quv dasturlari milliy musiqa merosini chuqur o‘rganish bilan birga, jahon musiqa madaniyatining ilg‘or yutuqlarini ham o‘zlashtirishga qaratilgan. Bu esa musiqa pedagogikasida an’anaviy va zamonaviy metodlarni uyg‘unlashtirishni talab etadi. Masalan, maqom ijrochiligini o‘qitishda ustoz-shogird an’anasi bilan birga, notali yozuv va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish kabi yondashuvlar qo‘llanilmoqda. Musiqa ta’limi metodologiyasining evolyutsiyasi doimiy ravishda yangi pedagogik yechimlar va o‘quv materiallarini yaratishni talab qiladi, bu esa malakali musiqa pedagoglarini tayyorlashda uzluksiz izlanishlarni taqozo etadi.

Xulosa

O‘zbek milliy musiqa ta’limi tizimining tarixiy shakllanishi qadimiy ildizlardan zamonaviy islohotlargacha bo‘lgan murakkab yo‘lni bosib o‘tganini ko‘rsatadi. Bu jarayon milliy madaniy merosni saqlash, rivojlantirish va avlodlarga yetkazishdagi uzluksiz intilishlarni aks ettiradi. Kelajakda an’anaviy qadriyatlarni zamonaviy pedagogik metodlar va texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish, ta’lim sifatini oshirish hamda milliy musiqa san’atining jahon miqyosidagi o‘rnini mustahkamlash muhim ahamiyat kasb etadi. Bu tizim yosh avlodda estetik did va milliy g‘ururni shakllantirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Abdullayeva, M. (2022). Milliy musiqa ta’limi tizimining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari. San’atshunoslik jurnali, (3), 45-52. – https://art-journal.uz/

[2] Usmonov, F. (2022). O‘zbekiston musiqa ta’limi tarixi: shakllanishi va taraqqiyot bosqichlari. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti. – https://fanvatexnologiya.uz/

[3] Mirzayev, U. (2023). Milliy musiqa madaniyati ta’limining tarixiy ildizlari va zamonaviy tendensiyalari. Ta’lim va innovatsiya, (2), 78-85. – https://tadqiqot.uz/index.php/ti

[4] Ahmedova, S. (2021). O‘zbekiston musiqa pedagogikasi tizimining tarixiy-nazariy asoslari. Ilmiy xabarnoma, (4), 89-95. – https://jspu.uz/uz/ilmiy-xabarnoma

[5] Raximova, G. (2020). Milliy musiqa ta’limi tizimining rivojlanishida pedagogik an’analar. "San’at va ta’lim integratsiyasi" xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Toshkent: O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti nashriyoti, 123-127-betlar. – https://dsmi.uz/

[6] Jalilov, S. (2023). O‘zbekiston musiqa ta’limi tizimida milliy musiqa merosini o‘rganishning didaktik imkoniyatlari (Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) diss.). Toshkent davlat pedagogika universiteti. – https://tdpu.uz/

[7] G‘aniyev, B. (2020). Markaziy Osiyo musiqa ta’limi an’analarining shakllanishi. Sharqshunoslik, (1), 67-74. – https://tsuos.uz/uz/sharqshunoslik-jurnali/